

QARABAĞIN İŞĞAL ALTINDAKI ARXEOLOJİ ABİDƏLƏRİNİN ERMƏNİLƏŞDİRİLMƏSİ

Sadiq İmamverdiyev
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Arxeoloji və tarixi memarlıq abidələrinin mühafizəsi ixtisası üzrə II kurs magistratura tələbəsi
E-mail: imamverdiyev321@gmail.com

Qarabağın işğal altında qalan tarix və mədəniyyət abidələrinin mühüm kateqoriyalarından biri də arxeoloji abidələrdir. "Arxeologiya abidəsi" dedikdə, əsasən maddi tarix və mədəniyyət obyektinə başa düşülür. Çox vaxt bu anlayışı latıncadan tərcümədə "süni şəkildə hazırlanmış" mənasını verən "artefakt"la da (artefactum) əvəz edirlər. Arxeologiya abidələrinin də öz təsnifatı mövcuddur. Bunlar: a) dəfn abidələri; b) məskunlaşma abidələri; c) dini-mərasim abidələri; d) spesifik növdən olan abidələrdir. Təbii ki, tarix və mədəniyyət abidələrinə xas komplekslik xüsusiyyəti arxeologiya abidələrinə də şamil edilir. Bu növlər arasındakı şərti səciyyəni də unutmamaq olmaz. Məsələn, kurqanlar dəfn funksiyasını yerinə yetirməklə yanaşı, eyni zamanda, müəyyən dini vəzifəni də nəzərdə tutur. Həmin xüsusiyyətlər kurqanın memarlıq-inşaat elementlərində də özünü göstərir. Bu baxımdan kurqanlar xalqın memarlıq mədəniyyəti və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi aspektindən əhəmiyyətli arxeoloji abidələrdəndir. Qeyd edək ki, işğal olunmuş Xocalı rayonundakı Xocalı, Əsgəran, Xankəndi kurqanlarını, Ağdam rayonunun Kültəpə kurqanlarını, Laçın, Kəlbəcər rayonları ərazilərindəki onlarla kurqanı erməni qəsbkarları tamamilə dağıdaraq, hətta coğrafi xəritədən silmişlər.

Komplekslik xüsusiyyəti tarix və mədəniyyət abidələrinin bütün növləri üçün səciyyəvi sayılır. Bu cəhət tarix və mədəniyyət abidələrinin çoxcəhətliyi bariz sübutdur. Beləliklə, arxeologiya elmi üzrə abidələrin hər bir növünün çeşidlərini nəzərdən keçirək.

Dəfn abidələri: kurqan qəbirləri, təkadamlıq kurqan, qurunt qəbirlər, kenotaf, memorial komplekslər (qədim bütperəstlərdə qurbangahlar, qədim slavyanlarda xeyratlar və s.), nekropollar.

a) Məskunlaşma yerləri: şəhərlər, qəsəbə və kəndlər, düşərgələr, ayrı-ayrı yaşayış yerləri, emalatxanalar, istehsalat kompleksləri, mağaralar, əkinçilik kompleksləri, müdafiə tikililəri, şəhər və kənd məskunlaşmalarının mədəni təbəqələri.

b) Dini-mərasim abidələri: məbəd və məbəd kompleksləri; müqəddəs yerlər, ziyarət yerləri, labirintlər, meqalitlər (menhir, kromlex, dolmen, daş parçalarından ibarət kairnalar).

c) Spesifik növdən olan abidələr: xəzinələr, suda batmış gəmilər, uçucu aparatlar, digər nəqliyyat vasitələri və ya onların hissələri, təsadüfi tapıntılar, suda batmış şəhər və onların hissələri, tarixdən əvvəlki dövrə aid xarakterik əşyalar.

Azərbaycan Respublikasının "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" Qanununda (10 aprel 1998-ci il) arxeoloji abidələrə aşağıdakı kimi tərif verilir: arxeoloji abidələr - insan fəaliyyəti ilə əlaqədar yer altında olan maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən ibtidai insan düşərgələri və yaşayış məskənləri, qədim qəbiristanlar, müdafiə sistemləri və istehkamlar, ziyarətqahlar, hər cür qədim əşyalar, dini və xatirə abidələri, qaya və daşüstü təsvirlər və yazılar, qədim mədəni istismar izləri, əmək alətləri, istehsalat küraləri, qədim yollar, körpü qalıqları, arxlar, ovdan və kəhrizlər, su kəmərləri və sairidir. Erməni işğalındakı Qarabağ bu cür arxeoloji abidələrlə zəngindir. Hazırda Qarabağ ərazisində 2261 sayda (bunlardan 7-si bəşəri əhəmiyyətlidir) müxtəlif növdən olan arxeoloji abidə tacavüz altındadır. Həmin abidələr üzərində açıq-aşkar "erməniləşdirmə" siyasəti aparılır ki, bunlardan ən məşhuru və erməni qəsbkarlarının böyük həvəslə bütün dünyaya bəyan etdikləri dünya əhəmiyyətli Azix mağarası üzərində vandallıqdır. 1992-ci ildən Ermənistanın işğalına məruz qalan Azix mağarası bu barbarlar tərəfindən tamamilə dağıdılmış, 2001-ci ilədək silah anbarı kimi istifadə edilmiş, 2006-cı ilədək isə mağarada arxeoloji qazıntılara start verilmişdir. Bütün dünyanın diqqətini cəlb edən arxeoloji abidəni saxtalaşdırmaq - "erməniləşdirmək" üçün Ermənistan hökuməti burada yeni qazıntı işlərinin aparılmasını planlaşdıraraq həyata keçirmişdir.

Hal-hazırda düşmən ölkə mediası Azix mağarasının erməni arxeoloji abidəsi kimi təbliğatını aparır. Erməni KİV-in məlumatına görə, 1999-cu ildən etibarən hər il Ermənistan Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun alimləri Azix düşərgəsində başladıkları arxeoloji qazıntı işlərinə Böyük Britaniya, İspaniya, Niderland, İslanidiya ölkələrinin alimlərini, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisini, İrəvan universitetlərinin tələbələrini də cəlb edirlər. 2003-cü il sentyabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azix mağarasında aparılan qeyri-qanuni qazıntılarla əlaqədar xüsusi bəyanat yayıb. Bəyanatda qeyd olunur ki, beynəlxalq hüquq normalarından çıxış edərək xarici vətəndaşların ölkənin ərazisində onun razılığı olmadan qazıntılar aparması yolverilməzdir. "Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında" Haaqa Konvensiyasının (1961-ci il 5 oktyabr) "İşğal" adlı 5-ci maddəsində isə işğal edilmiş mədəni və tarixi obyektlərin, o cümlədən arxeoloji abidələrin qorunması məsuliyyəti haqqında deyilir: "İşğal edilmiş ərazidəki və hərbi əməliyyatların gedişində zərər çəkmiş mədəni dəyərlərin qorunub saxlanılması üçün təcili müdaxilə lazım gəldikdə və səlahiyyətli milli hakimiyyət orqanları bunu təmin edə bilmədikdə işğal edən dövlət, imkan daxilində, göstərilən hakimiyyət orqanları ilə sıx əməkdaşlıqda bu dəyərlərin mühafizəsi üzrə ən zəruri tədbirləri həyata keçirməlidir". Göründüyü kimi, bütün beynəlxalq sənədlər istənilən bütün vəziyyətlərdə ərazisi işğal olunmuş ölkə kimi Azərbaycanın öz mədəni, tarixi dəyərlərini qoruması uğrunda fəaliyyətinin hüquqi cəhətdən obyektiv olduğunu qabardır. Beynəlxalq hüquqa görə, Ermənistanın Azix mağarasında apardığı

qazıntılar tamamilə qanunsuzdur və hüquqi nəticələr doğurur.

Saxtalaşdırılmış faktlardan biri də 1968-ci ildə arxeoloq M.Hüseynovun Azix mağarasından aşkar etdiyi qadın çənə sümüyünün yaş xronologiyasının azaldılması ilə bağlıdır. Belə ki, işğalçılar bu nadir maddi arxeoloji nümunənin üzünü belə görmədən 50-100 min il tarixə malik olduğunu iddia edirlər. Halbuki, dünya elmi ictimaiyyəti həmin çənə sümüyünün tarixi xronologiyasının 350-400 min illərə təsadüf etdiyi haqqında mötəbər faktlarla tanışdır. Bu fakt dəfələrlə elmi məclislərdə müzakirə edilərək təsdiqini tapmışdır.

Azix haqqında bütün dəlillərin olmasına baxmayaraq, bəzi erməni alimləri düşərgələrin tarixinin saxtalaşdırılmasına cəhd göstərirlər. Bəzi mülahizələr isə, sözün əsl mənasında, gülüş doğurur. Ş.Mkrtçyan 1988-ci ildə Yerevanda çap etdirdiyi "Dağlıq Qarabağın memarlıq və tarixi abidələri" adlı kitabında Azix düşərgəsində aşel mədəniyyətinə aid erməni qadınlarının heykəlinin tapıldığı və heykəldəki paltarın müasir erməni qadınlarının paltarına oxşarlığını iddia edir.

Bütün bu və ya digər faktlar Azərbaycanın işğal altındakı zəngin arxeoloji irsinin erməni saxtakarlarından qorunmasının aktuallığını bir daha önə çəkir. Dövlətimiz daim bu saxtakarlıqla mübarizə aparır. Qarabağın işğal altındakı arxeoloji irsinin qorunmasının əsas çıxış yollarından biri dövlətimizin beynəlxalq təşkilatlarla birgə fəaliyyətidir. Çünki Azərbaycan Respublikası bir sıra beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. Bütün bunlar dövlətimizin öz abidələrinə biganə qalmadığını bariz nümunəsi sayıla bilər. ♦

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan arxeoloji irsinə Ermənistan təhlükəsinin qarşısı alınmalıdır: [Parisdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Mədəni irs üzrə altkomitəsi çərçivəsində "Təhlükədə olan arxeoloji abidələr" mövzusunda AŞPA-dakı nümayəndə heyətinin üzvü, millət vəkili Rafael Hüseynovun məruzəsi] // Respublika. 2008. 11 dekabr. S.5.
2. Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2014. 15 s.
3. Ermənilər Qafqaz Albaniyası tarixinə heç vaxt saxtalaşdırma bilməyəcəklər: "Qafqaz Albaniyasının Azərbaycanın və Qafqazın tarixində yeri və rolu" adlı beynəlxalq elmi konfransda səslənən fikir // Azərbaycan. 2011. 2 dekabr. S.3.

Резюме

Статья исследует новую историю археологических памятников Азербайджана.

Ключевые слова: Карабах, археологические памятники, артефакт, пещера Азых.

Summary

The article explores the new history of the archaeological sites of Azerbaijan.

Key words: Karabakh, archaeological monument, artifact, Azikh cave.